

Posudok o habilitačnej práci PhDr. Slávka Otčenášová, PhD: Obrazy národných hrdinov v učebniciach dejepisu. Svätopluk, Štúr a Štefánik v čechoslovakistických, ľudáckych a socialistických učebniciach dejepisu – Metamorfózy ich reprezentácií v závislosti od dobových politických noriem a hodnôt. FF UJPŠ Košice, 2018. 121 s.

Autorka PhDr. Slávka Otčenášová, PhD predložila na habilitačné konanie mimoriadne zaujímavú, metodologicky fundovanú publikáciu o výsledkoch komparatívneho výskumu problematiky didaktického využívania biografie troch historických osobností slovenských dejín. Skúma „konkrétne hodnoty a atribúty pripisované dejinným postavám Svätopluka, Ľ. Štúra a M. R. Štefánika“ v učebniciach medzivojnového obdobia, rokov vojnového slovenského štátu, ako aj štyroch desaťročí komunistického Československa.

Z tohto imponujúceho komparatívneho prehľadu – na základe trpezlivo uváženia a rozhodnutia autorky – chýbajú uhorsko-slovenské učebnice dejepisu z obdobia dualizmu, resp. učebnice z konca 20. storočia, t. j. z ponovembrových rokov, resp. z prvých rokov samostatnej Slovenskej republiky. Pritom obidve obdobia by si určite zaslúžili osobitnú pozornosť, a zároveň by poslúžili ako východisková báza pre analýzu osobitostí učebnicovej tvorby v multietnickom uhorskom štáte, resp. pre porovnanie so súčasným stavom. Táto prvá poznámka oponenta má byť skôr povzbudením na pokračovanie práce v tejto problematike.

Zároveň je to aj podnet k prvej konkrétnej otázke. Aké kritéria boli určujúce pri výbere týchto troch nesporne dôležitých historických osobností? Argumentácia, podľa ktorej Svätopluk, Štúr i Štefánik „sa stali kanonickými pre príbeh slovenských národných dejín“ a zároveň sa stali frekventovanými a neraz i kontroverznými objektmi záujmu slovenskej historickej vedy...“ sa zdá byť príliš zovšeobecňujúcou. (s. 9.) Prečo potom chýba Pribina alebo Rastislav, Ján Kollár alebo Jozef Miloslav Hurban, Andrej Hlinka alebo Milan Hodža?

Po vyjasnení prepojenia medzi historiografiou, historickým materiálom kanonizovaným v učebniciach ako aj s jeho možným dosahom na formy kolektívnej pamäti a identity, habilitantka presne vymedzí svoje teoretické východiská v oblasti komunikatívnej, kultúrnej a politickej pamäti, sociálnych a stereotypov a foriem identít. resp. problémy spojené s definíciami pojmu národ. Jej metodicky jasný postup svedčí o tom, že dokázala svoje výsledky zo svojej monografie *Schválená minulosť. Kolektívna identita v československých a slovenských učebniciach dejepisu (1918–1989)* (Košice 2010) využiť a rozvíjať

pre kritickú analýzu učebnicových naratívov o hrdinoch národných dejín, pričom občas argumentuje príliš lineárne s väzbami medzi didaktickým výkladom jednotlivých učebníc a oficiálnym historickým kánonom skúmaných troch politických režimov československého, resp. slovenského štátu.

V úvodných častiach svojej práce kolegyňa Otčenášová následne prezentuje svoje interpretačné východiska, chápanie pojmu a úlohy dominantného jednotlivca, t. j. historického hrdinu v dejinách. Podobne vydarené sú aj podkapitoly podávajúce krátky ucelený obraz o učebniciach ako prameni historického výskumu, resp. učebnicovej tvorby troch skúmaných období. V prípade týchto úvodných častí bolo by snáď užitočné, ak by habilitantka vo svojej odpovedi doplnila chýbajúce komplexnejšie hodnotenie historiografických a učebnicových pozícií Františka Hrušovského, reprezentatívneho a erudovaného predstaviteľa slovenskej historiografie obdobia slovenského vojnového štátu. A to predovšetkým preto, lebo v prípade Svätopluka, Štúra i Štefánika sú jeho práce hojne citované a pritom je naznačené, že niektoré jeho interpretácie mali dlhší dosah v slovenskej historiografickej i učebnicovej tradícii.

Po kvalitných teoretických úvodných kapitolách, v ktorých sú vyznačené analytické a komparatívne rámce výskumu, nasledujú ťažiskové kapitoly habilitačnej práce o vybraných osobnostiach. Nedá sa nepripomenúť, že dvaja z nich dostali v posledných mesiacoch mimoriadne veľkú mediálnu, ale aj pedagogickú pozornosť, v súčasnej ankete „o najväčšom Slovákoví“. Z odborného hľadiska je mimoriadne zaujímavé sledovať diskusie o ich hodnotení, ktoré svedčia okrem iného aj tom, že problematika hrdinov slovenských dejín je tematizovaná mimoriadne rozporuplne, a to nielen v kanonizovanej podobe, ale aj vo sfére *public history*.

Na úvod hodnotenia troch kapitol by som chcel vysoko oceniť nezaujaté postoje, vyvážený a kritický prístup dr. Otčenášovej ku všetkým trom obdobiam a osobnostiam, ako aj autorom jednotlivých učebníc. Je to úctihodný výkon, nesporne uľahčený časovým i politickým odstupom. (V prípade knižného vydania práce navrhujem, aby odbornú činnosť týchto autorov autorka krátko charakterizovala v poznámkovom aparáte alebo priamo v hlavnom texte.)

V prípade Svätopluka autorka oprávnene tematizuje problematiku veľkomoravského kontextu začiatkov slovenských dejín, slovenskej historiografie. Plne s ňou súhlasím, že pre národné dejiny v strednej a východnej Európe mali a dodnes majú otázky prvotnej štátnosti, etnogenézy občas až

prehnane veľký význam, a ten je v súvislostiach interpretácií moderného československého, resp. slovenského národnoštátneho vývinu ešte viac zvýraznený.

Preduhorské začiatky slovenskej etnogenézy boli pre moderný národovotvorný slovenský nacionalizmus od začiatku základnou otázkou. Správne vystihuje autorka všetky tie komponenty, ktoré majú pre vyučovanie dejín v znamení národnoštátnej indoktrinácie dodnes mimoriadne veľký význam: prítomnosť a predpokladaná kultúrna prevaha, resp. prvý „zlatý vek“ Slovanov v ranostredovekej strednej Európe, kristianizácia a cirkevná organizovanosť, cirkevná reč a slovanské písmo, podobne ako ríšska dimenzia Veľkej Moravy, komplikované vzťahy so susedmi a to najmä Franskou ríšou. Sú to motívy, ktoré sa v rôznych aktuálno-politických, ideologických variantoch objavili v učebniciach všetkých troch období.

V kapitole o Svätoplukovi habilitantka preukazuje svoj kritický nadhľad o politických a ideových zámeroch učebnicovej tvorby. Myšlienka „nadradenosti vlastného národa“, civilizačná a etická „prevaha nad okolitým svetom“, jednostranné zvýraznenie obranného charakteru konfliktov so susedmi, propagácia ich negatívneho obrazu boli konštantnými prvkami národnoštátnych učebníc celej strednej a východnej Európy v 20. storočí. Podáva množstvo príkladov o premyslenej účelnosti hodnotenia veľkomoravského panovníka, aby bolo posilnené vedomie legitimacy spoločnej československej štátnosti.

Počas vojnového slovenského štátu bola to takisto účelová konštrukcia mýtu prvého slovenského kráľovstva. Na základe rozsiahlych citátov od Hrušovského dospeje kolegyňa Otčenášová k záveru, že v prípade Svätopluka „pretrvávali princípy potreby zdôrazňovať tradície vlastnej štátnosti a vlastnú výnimočnosť a nadradenosť na okolitými národmi“. (s. 48.)

Tieto „národne ladené naratívy“ ako to rozbor učebníc jednoznačne dokazuje, zostávali aj v učebniciach marxistického a internacionalistického komunistického Československa. Autorka správne upozorňuje nato, že ideologicky zneužitá variabilita historických faktov, zaradených do týchto účelových konštrukcií umožnilo autorom učebníc jednostranne uprednostniť motívy výhodne pre aktuálny režim, vypustiť, alebo kriticky odpísať iné, ktoré boli nežiaduce.

Pre oponenta sa už tu, ale aj v ostatných kapitolách vynoril problém, či by nemal byť viac zmobilizovaný vo všetkých troch obdobiach arzenál dobovej slovenskej, alebo aj medzinárodnej historiografie v záujme konfrontácie vedeckých

poznatkov a učebnicových výkladov. Fázové posuny medzi vedeckým výskumom a školským výkladom, politickými objednávkami a didaktickými realitami mohli by byť tak sústredenejšie vysvetlené. Umožnili by tak jednoznačnejšie špecifikovať problém politických a ideologických očakávaní, poukazovať na morálne a výchovne ciele dejepisu, resp. na ideové a vlastenecké kompetencie, zvýraznené v didaktických postupoch v rámci práve aktuálnych učebných osnov.

Osobitne a veľmi pozitívne zaujalo oponenta kritické nazeranie autorky na permanentne inštrumentalizované konštrukcie „nepriateľa“, ktoré sa viazali v týchto troch obdobiach asi najjednoznačnejšie na hodnotenie vzťahu slovensko-maďarského. Sú preto nesmierne cenné jej postrehy o prezentácii Nemcov i Maďarov, ako „odvekých nepriateľov“ slovanských národov a konkrétne Slovákov. Významové posuny marxistických učebníc v miernejšom hodnotení „barbarských“ maďarských „kočovných kmeňov“ a kombinovanie tzv. podmaniteľskej a pohostinnej teórie o prvých stretoch slovanského obyvateľstva a prichádzajúcich maďarských kmeňov v učebnici *Československé dejiny* Václava Husa a Miroslava Kropiláka boli podľa habilitantky náznakmi zmierlivejšieho tónu. K tomu krátka poznámka oponenta ako dobového svedka: vzájomné lektorské posudky a dve kolá vyhrotených „učebnicových diskusií“ Československo-maďarskej komisie historikov, ako aj obojstranná snaha ministerstiev školstva „eliminovať negatívny dopad“ nacionalistického diskurzu mali aspoň takéto skromné výsledky.

Podobne ako v kapitole o Svätoplukovi aj v prípade ďalších dvoch častí práce, venovaných Ľudovítovi Štúrovi a M. R. Štefánikovi sleduje autorka konflikt medzi idealizovanými a racionálnymi predstavami a obrazmi národných hrdinov. V relatívne krátkych historiografických úvodných vstupoch sú viac menej len naznačené základné zlomové momenty odborných interpretácií, a preto nedostaneme ucelenejší obraz o vývine hodnotenia týchto historických osobností v akademickom dejepise. Krátke odkazy na klasické a najnovšie interpretácie len naznačujú možnosti a potenciálne výhody konfrontácie „schválených“ učebnicových obrazov a životopisných spracovaní profesionálnych historikov, „obrazoborcov“.

Habilitantka oprávnene zdôrazňuje komplexitu výsledkov a dopadov účinkovania Štúra a vidí v nej zároveň aj nebezpečenstvo možnosti jednostrannej interpretácie a politickej inštrumentalizácie. Práve preto je imponujúci a ukážkový postup pri odhalení takejto jednostrannosti napríklad v rozbere diskusií o „československého

rozkole“. Krátky sumár ku kapitole o Štúrovi konštatuje jedinečnosť jeho historickej úlohy, ale aj jeho pozitívneho hodnotenia: „v učebnicových naratívoch bol Štúr v každom režime a za každých okolností prezentovaný ako mimoriadny človek s veľkým vplyvom na existenciu celého národa“. (s. 72.)

Ako to už bolo naznačené, autorka hodnotí učebnicu F. Hrušovského Slovenské dejiny mimoriadne kladne: „Komplexnosť, akou sú aktivity štúrovskej generácie podané v Hrušovského diele Slovenské dejiny, nebola doteraz v učebniciach prekonaná.“ (s. 67.) Slovenské i československé učebnice z desaťročí komunizmu selektovali možné formy prínosu Štúra z hľadiska centrálnych kategórií marxizmu, t. j. triedneho boja a revolúcie, a preto trvalo dosť dlho, kým sa Marxovu tézu o „kontrarevolučnej úlohe“ slovenského povstania podarilo vyrovnať antitézou o „nespravodlivej národnostnej politike uhorskej vlády“.

V kapitole o obraze M. R. Štefánika dominuje kritická analýza výrazných premien naratívov o jeho funkcii „v príbehoch slovenských národných dejín“ (s. 74.) Život, smrť a pamäť prvého československého ministra obrany, člena zahraničnej Československej národnej rady, spoluzakladateľa československých légií sú interpretované – ako na to upozorňuje autorka – jednak v rovine historických mýtov, jednak v centre kánonu čechoslovakistickej štátnej myšlienky. Vzdialené histórie politickej emigrácie, mohutné zmeny počas i na konci prvej svetovej vojny boli od začiatku prepojené ambivalentnými konštrukciami „o nekompromisnom zástancovi myšlienky československej spolupráce“ a „symbolovi čechoslovakizmu“. Hrušovského Slovenské dejiny ale podľa autorky dokázali „očistiť“ historickú osobnosť Štefánika a stáva sa tak zakladateľom už nie československej, ale slovenskej štátnosti.

Analýza „macošského“ pomeru marxistickej historiografie a učebnicovej tvorby k postave Štefánika patrí medzi najkritickejšie časti habilitačnej práce, v ktorej dostaneme presný opis fungovania zámernej ideologickej reinterpretácie a sfalšovania dejín, ako manipulatívnych postupov zákazu a cenzúry vo výklade a vo vyučovaní dejín.

Na záver svojho posudku rád by som ešte raz ocenil jasný a nekompromisný interpretačný rámec o učebnicových naratívoch vybraných troch historických osobnosti počas (česko)slovenského 20. storočia. Nie náhodou zdôrazňuje vo svojom závere dr. Otčenášová dvojsečnú kanonizáciu národných hrdinov. V učebniciach sa totiž stávajú symbolmi jednak kolektívnej národnej identity, suverenity i jednoty. Na druhej strane ich životopisy a hodnoty boli často

zneužitú, a v takýchto prípadoch sa stali symbolmi národných – protimadžarských, protičeských – resp. triednych konfliktov.

Predloženú prácu Slávky Otčenášovej považujem za prínosnú a osvetľujúcu fungovanie učebnicovej kanonizácie významných historických osobností dejín Veľkej Moravy, slovenského národnotvorného a emancipačného hnutia, resp. dejín vytvorenia spoločného štátu Čechov a Slovákov, ako aj ich miesto a funkciu v tvorbe slovenskej kolektívnej historickej identity. Výsledkom dlhodobého výskumu autorky vznikla teoreticky fundovaná, originálna a podnetná práca, ktorá podáva kritický pohľad na ideologické a politické kontexty tvorby učebníc pre vyučovanie dejepisu v troch obdobiach slovenských dejín v 20. storočí. Habilitačná práca je spracovaná na vynikajúcej profesionálnej úrovni, prináša nielen nové poznatky, ale porovnávaním troch rozdielnych ideologických a politických systémov československého, resp. slovenského štátu prispeje k lepšiemu pochopeniu národnoštátnych mechanizmov legitimizácie a kanonizovania národných hrdinov minulosti, ako aj objasneniu „metamorfóz ich reprezentácií v závislosti od dobových politických noriem a hodnôt“.

Na základe predloženej práce odporúčam prijať prácu na habilitačné konanie a v prípade splnenia ďalších podmienok stanovených zákonmi a internými predpismi Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach udeliť PhDr. Slávke Otčenášovej, PhD. vedeckopedagogickú hodnosť docent v odbore 2.1.9 slovenské dejiny.

V Komárne, 18. apríla 2019

Dr. habil László Szarka, CSc.